

Občan a EIA

(Psychosociálne techniky zainteresovania verejnosti so zameraním na jednotlivca)

Práca s verejnosťou v rámci Zákona o posudzovaní vplyvov na životné prostredie je optimálnym priestorom na uplatnenie sociologickej metodológie. Je potešiteľné, že aj na Slovensku sa už do prvých projektov intenzívne zapojili sociológovia a sociologické know-how rešpektujú experti z iných oblastí. Na druhej strane však v práci s verejnosťou spočiatku chýbal *prístup citlivý voči človeku*, nielen ako členovi skupiny či spoločnosti, ale aj *ako jednotlivcovi*.

Chcem upozorniť na niektoré konceptuálne a etické otázky týkajúce sa vzťahu jednotlivca a spoločnosti a na techniky, ktoré sú zamerané na rešpektovanie jednotlivca a jeho aktivizáciu v problémových situáciách životného prostredia. Tento psychologicky citlivý prístup by sa mal chápať ako doplnkový k existujúcim sociologickým prístupom. Mojim cieľom je poukázať na skutočnosť, že efektívna práca s verejnosťou musí byť súčasne aj prácou s človekom.

Jednotlivec a verejnosť

Optimálnu východiskovú situáciu pre prácu s verejnosťou charakterizuje *spontánny záujem verejnosti* o účasť v procese posudzovania. V zápätí sa ale vynárajú prinajmenšom dve otázky:

- Existuje u nás takáto situácia?
- Je etické predpokladať, že verejnosť "sa má zaujímať o uplatnenie práva, ktoré jej vyplýva zo zákona"?

Doterajšie skúsenosti ukazujú, že spontánny záujem verejnosti sa u nás obmedzuje na zanedbateľný počet jednotlivcov a na mimovládne organizácie, ktorých priama väzba na občanov z dotknutých oblastí je často problematická. V konečnom dôsledku ostáva jednotlivec de facto objektom záujmov iných subjektov.

Vzťah záujmu verejnosti, resp. určitej skupiny alebo organizácie (občianskeho združenia, občianskej iniciatívy, NGO a pod.) na jednej strane, a záujmu jednotlivca na druhej strane, môže byť indukčný alebo dedukčný.

Indukčný vzťah vzniká vtedy, ak spontánny záujem dotknutých občanov ústi do vzniku záujmovej skupiny (občianskeho združenia, občianskej iniciatívy,

NGO a pod.). V takom prípade je motivácia jednotlivcov aktívne sa zúčastňovať na procese hodnotenia vysoká a možno predpokladať, že aj v prípade uplatnenia reprezentatívnej demokracie (napr. zastupovania záujmu jednotlivca organizáciou) je miera zúčastnenosti jednotlivca blízka situácii priamej demokracie.

Indukčný vzťah záujmu jednotlivca a skupiny sa však u nás vyskytuje veľmi zriedkavo a ak by sa v praxi práce s verejnosťou vychádzalo z automatického predpokladu, že "to tak funguje", vzniklo by vysoké riziko konečného skreslenia.

Dedukčný vzťah vzniká v situácii, keď zájmová skupina prenesie záujem do verejnosti dovtedy ľahostajnej k predmetu posudzovania. Vzbudený záujem jednotlivcov, tvoriacich verejnosť, môže byť prechodne vysoký, ale jeho udržanie sa viaže na permanentné posilňovanie zo "zdroja". Mechanizmus delegovania zodpovednosti jednotlivca na zájmovú skupinu je blízky modelu **reprezentatívnej demokracie**, a preto motivácia jednotlivcov konať v zmysle dosiahnutia určitého cieľa sa obmedzuje na určité krátke obdobia a symbolické akty (demonštráciu, podpisovú akciu, hlasovanie a pod.), ktoré sú z hľadiska dosiahnutia želaného cieľa často nepodstatné alebo neúčinné, aj keď môžu mať silný uspokojivý účinok na zúčastnených (emočné syténie spojené s vymenovanými aktivitami). Dedukčný vzťah "vnášania" záujmu zájmovej skupiny do verejnosti u nás prevažuje.

Z toho vyplýva, že z hľadiska zapojenia jednotlivca do práce s verejnosťou je **klúčovým bodom vzbudenie jeho osobného záujmu – ako jednotlivého občana** a nie ako reprezentanta určitej zájmovej skupiny. Ústredným problémom v tomto smere ostáva miera občianskej a právnej uvedomelosti, ktorej nositeľom môže byť iba jednotlivec.

K otázke etickosti predpokladania, že "verejnosť sa má zaujímať o naplnenie práva, ktoré jej plynie zo zákona", treba poznamenať, prečo ju vôbec nastoľujem. Dnes už nie sú pochybnosti o **ekonomickej výhodnosti** získania verejnosti do polohy aktívneho účastníka procesu posudzovania, najmä z aspektu dlhodobých dôsledkov. Avšak vzhľadom na spomenutú problematickosť občianskej a právnej uvedomelosti individuálneho ob-

čana stále ostáva otvorená otázka, ako postupovať pri práci s takouto verejnosťou, a to je predovšetkým *otázka etická*.

V zásade existujú dve cesty z tejto etickej dilemy: Prvá ignoruje "vstupnú diagnózu" občianskej uvedomelosti (a tým nepriamo i odhad potenciálneho spontánneho záujmu jednotlivcov), druhá cesta, počítajúc s "rentabilitou" spolupráce s kvalifikovaným občanom, začína práve takouto vstupnou diagnózou názorov a postojov ľudí a jej výsledkom prispôsobuje scenár práce s verejnosťou. V prípade zistenia vysokej miery občianskej uvedomelosti alebo spontánneho záujmu o predmet posudzovania (stavbu, investíciu atď.) možno prikrčiť priamo k uplatneniu sociologických techník. Ak však predbežná analýza ukáže odlišný stav, ešte pred spustením technického scenára práce s verejnosťou (v zmysle zákona) treba predsunúť niektoré kroky, zamerané na aktivizáciu jednotlivcov v ich občianskosti.

Zhoda, súhlas, dohovor (konsenzus) – náročnejšie, ale aj lepšie riešenie

Účasť verejnosti pri hodnotení určitého zámeru je v podstate proces, ktorého cieľom je riešenie konfliktu záujmov. Odlišný záujem môže mať nielen navrhovateľ (predkladateľ zámeru) a dotknutá verejnosť, prípadne ďalšie subjekty. Odlišné záujmy sa môžu manifestovať aj v rámci "jednej" verejnosti, dávajúc najavo, že verejnosť tvoria jednotlivci. Za odlišné názory jednotlivcov treba považovať aj rozdiel medzi tými, ktorí majú nejaký záujem, a tými, ktorí sa necítia dotknutí, resp. sú pasívni.

Ako riešenia konfliktu v tomto kontexte prichádzajú do úvahy najmä: realizácia *väčšinového názoru* (tzv. najmenšie zlo, niekto sa musí prispôbiť – ziskava sa hlasovaním, referendum a pod.) a vytváranie *zhodného názoru* (participačným plánovaním a rozhodovaním).

Väčšinový názor vzbudzuje dojem spravodlivosti, ľahko a rýchlo sa ziskava. Môže však viesť k absurdným riešeniam, keď neuspokojený menšinový záujem dokáže spätne zmarovať realizáciu celého projektu (blokádou, škandalizáciou), alebo sa projekt neskôr ukáže ako nehumánny (napr. ignorovanie potrieb handicapovaných) či nerešpektujúci etnické, sociálne a iné špecifiká.

Zhodný názor (konsenzus) vzniká, naopak, pomaly, s vynaložením množstva energie, ale zaručuje motivovanú dlhodobú podporu uskutočneniu projektu všetkými jednotlivcami, ktorí si osvojili toto riešenie. Výsledný stav po dosiahnutí súhlasu znamená, že *neexistuje menšina, ktorá sa musela prispôbiť* a všetci účastníci dohovoru sú vnútorne motivovaní podporovať realizáciu projektu.

Sociálnym priestorom na vytváranie zhodného názoru by v prvom rade mala byť komunita jednotlivcov

tvoriacich dotknutú verejnosť. Technikami **participačného plánovania, facilitácie, mediácie** a podobnými postupmi aktivizujúcimi individuálnu zodpovednosť možno stimulovať záujem jednotlivcov a ich potrebu aktívne vstupovať do procesu posudzovania. Tieto techniky však bezpodmienečne musia uskutočňovať vyškolení a neutrálni experti.

Vo všetkých fázach práce s verejnosťou, ale najmä v situácii deduktívneho (zvonka navodeného) záujmu, *"predpisuje sa" kontaktovať s verejnosťou ako s jednotlivými občanmi*. Týka sa to napr. pozývania, informovania, čo by sa malo uskutočňovať osobným kontaktom, nie prostredníctvom hierarchickej štruktúry. Oznamovanie stretnutí, pozývanie, distribúcia informačných materiálov, zisťovanie názorov a postojov a pod. by sa nemalo zjednodušovať "použitím" zástupcov miestnej samosprávy. Ak samospráva aktivizuje občanov, treba jej činnosť rešpektovať ako samostatnú, paralelnú.

Participačné plánovanie a vyjednávanie

Technika využíva lokálne kapacity a authority v tom zmysle, že tieto osobnosti oslovuje a vyzýva k spolupráci, na rozdiel od čakania na ich reakcie. Vyžaduje to vytipovanie relevantných občanov v dotknutej oblasti, ktorí sa sami hodnotia ako kompetentní pre zasahovanie do plánovania. Vzťah oficiálnych autorít a lokálnych kapacít sa prezentuje na občianskej úrovni ako vzťah zodpovedných jednotlivcov, nie ako vzťah "zástupcov" niekoho alebo niečoho.

Po aktivizovaní lokálnych kapacít, definovaní predmetu vyjednávania a zbieraní informácií nastáva **fáza vyjednávania**. Pre všetky konštelácie vyjednávania (medzi jednotlivcami, medzi skupinami, medzi jednotlivcami a skupinami) sú nasledujúce možnosti:

a) **kompetitívne (súperivé) vyjednávanie**: zúčastnené strany formulujú svoje požiadavky na druhú stranu, uplatňujú rôzne stratégie (nadsadzovanie požiadaviek a spúšťanie, vydieranie, podceňovanie partnera, urážanie atď.). Predmetom vyjednávania je **PROBLÉM**, ktorý treba riešiť.

b) **kooperačné vyjednávanie**: predmetom tohto druhu vyjednávania nie je problém, ale **ZÁUJMY** zúčastnených strán.

V postupe vyjednávania možno schematicky vyčleniť tieto kroky:

- odlíšiť konkrétne zúčastnené osoby od problému,
- odlíšiť vlastný problém od záujmov dotknutých osôb a skupín,
- identifikovať záujmy jednotlivých účastníkov,
- vyjednávanie viesť na úrovni zladovania záujmov,
- vytvorenému súhlasu záujmov prispôbiť riešenie problému.

Facilitácia, mediácia

Úspešnosť plánovania a vyjednávania možno významne ovplyvniť zapojením facilitácie a mediácie – techník zvyšujúcich efektívnosť komunikácie.

Facilitácia je použitie nezávislej osoby, ktorá sleduje priebeh vyjednávania a dbá na dodržiavanie vopred stanovených pravidiel. Pomáha sumarizovať kroky a súhlasy, ku ktorým sa dospelo.

Mediácia je štruktúrovanejšia forma komunikácie, kde zúčastnené strany komunikujú prostredníctvom mediátora, ktorý riadi smer a rozsah vyjednávania, pomáha identifikovať záujmy zúčastnených a sumarizovať dosiahnuté výsledky.

Pre facilitáciu aj mediáciu platia minimálne tieto zásady:

- Facilitátor alebo mediátor nie je expert v oblasti sporu, t. j. neradí zúčastneným, neodporúča jednotlivé varianty. Tým sa posilňuje možnosť vytvorenia zhody medzi zúčastnenými, ktorí sú "nútení" sami definovať svoje záujmy.
- Facilitátor alebo mediátor je expert v komunikačných zručnostiach.
- Facilitácia a mediácia sú procesy, ktoré sa nedajú zavrieť jedným "sedením".
- Facilitátor a mediátor musia byť nezávislé osoby.

Od neúčasti k účasti

Zhrňme si **možné príčiny nezáujmu občana** o predmetný zámer, a tým aj jeho nezáujmu zúčastniť sa na procese posudzovania, spolu s naznačenými možnými príčinami a event. technikami stimulovania individuálneho záujmu:

1. Nevedomosť o možných dôsledkoch zámeru na hodnoty života jednotlivca. Vzniká zväčša vtedy, ak zlyháva informačný tok k jednotlivcovi, ale môže ju zapríčiniť aj ľahostajnosť a odpor. Vyžaduje to oboznámiť ľudí s postupnou "historickou" rekonštrukciou genézy problému, aby sa mohol vytvoriť pocit osobného stotožnenia s problémom.

2. Nedôvera v možnosť ovplyvniť rozhodnutie vlastným (jedným) názorom - rezignácia. Vzniká najmä kumuláciou negatívnych skúseností. Vyžaduje "otvorenie" iných nedoriešených frustrácií z minulosti.

3. Presvedčenie, že "aj tak sa už rozhodlo". Tento postoj je potenciálnym zdrojom rozkladných sociálnych vplyvov a môže ochromovať prácu s verejnosťou. Prioritu pri korekcii týchto postojev by mali hrať pravé, tvrdé argumenty – dokumenty, autentické osobnosti. Nestačí uvádzať negatívne tvrdenia – "veď sa ešte nič nestavia" – efektívnejšie sú pozitívne dôkazy – "prostriedky na projekt sa už použili na ...".

4. Individuálne odlišnosti v subjektívnom význame možných dôsledkov pre jednotlivcov. Nie každému všetko rovnako prekáža. Zásah do osobnej hierarchie hodnôt je problematický, ale dá sa oprieť o transgeneračné, referenčné, globálne a iné argumenty. Možno pri tom vychádzať z medzipohlavných rozdielov, sociálnej hierarchie spoločnosti, individuálnych rozdielov v osobnostnej zrelosti a podľa toho ponúkať rôznorodé alternatívne ciele, napr. hedonistické, konformné, altruistické a pod.

5. Ilúzia deľby rolí alebo delegovanej zodpovednosti. "Každý nemôže rozumieť všetkému, a preto tí, čo sa vo veci angažujú, urobia to určite lepšie ako ja a ja radšej budem robiť to, čo som robil/a aj doteraz." Mýtus sociálnej deľby zodpovednosti sa tu mieša s pohodlnosťou. Treba na konkrétnych príkladoch ilustrovať možné negatívne dôsledky takejto stratégie na ktorúkoľvek osobu a konfrontovať jednotlivca s alternatívami aktívnej účasti.

* * *

Aj keď posledný podnapis bol trochu ako v rozprávke, verím, že zodpovední experti dokážu vo svojej činnosti pri posudzovaní vplyvov na životné prostredie (ktorého "súčasťou" je aj akýsi tvor zvaný človek) vybalansovať svoju zložitú situáciu, keď pri neexistencii úplného právneho štátu ostáva priveľa stupňov voľnosti, ktoré zvädzajú k ľahkým riešeniam.

Gabriel Bianchi

